

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πρέπει να είναι παράξενη η χαρά που νιώθει ένας στρατιώτης, όταν άνετος και ασφαλής έχει τη δυνατότητα να κατοπτεύει το εχθρικό έδαφος που εκτείνεται μπροστά του, ένα έδαφος που ως τώρα υπήρξε τόσο ασύλληπτο γι' αυτόν όσο και η μεταθανάτια ζωή. Δεν υπάρχει τρόπος να περιγράψει κανείς το αινιγματικό πέπλο που καλύπτει αυτήν την απόμακρη εχθρική γραμμή. Κάποτε το επιχείρησε ο Τολστόι, αλλά ακόμη κι αυτός δεν τα κατάφερε. Μόνον ο Βεργίλιος κατόρθωσε να αποδώσει την εικόνα της βρετανικής πλημμυρίδας στις πόλεις Lille και Cambrai, Menin και Bruges και Ostend, Le Cateau και Landrecies, Liège και Namur

iuvat ire et Dorica castra
desertosque videre locos, litusque relictum.
classibus hic locus, hic acie certare solebant,
hic Dolopum manus, hic saevus tendebat Achilles”.

Μ' αυτά τα λόγια ο C. M. Montague¹, και με καρδιά πλημμυρισμένη από πάθος και θυμό για τις απώλειες, για τη ματαιότητα και τη διάλυση των ψευδαισθήσεων του πολέμου, περιγράφει το μεγαλείο του Β' Βιβλίου της *Αινειάδας*. Η εμπειρία ανήκει στον ίδιο τον ποιητή: ο Βεργίλιος ξαναζεί τις τελευταίες ώρες της Τροίας γνωρίζοντας πώς λειτουργεί ο νους των ανθρώπων (πολιτών και στρατιωτών) σε καιρό πολέμου, εξοικειωμένος με τις προσωπικές τραγωδίες που φέρνει ο πόλεμος, συμμεριζόμενος την ερήμωση της πόλης, της οποίας ακόμα και τις πέτρες γνώριζε και αγαπού-

---

1. *Disenchantment*, London 1922, κεφ. 12.

σε· είδε άντρες να πέφτουν νεκροί, χτυπημένοι κατά λάθος από τους δικούς τους, είδε γέρους να δολοφονούνται μέσα στα σπίτια τους, είδε γυναίκες και παιδιά να σπρώχνονται στη γραμμή για τα στρατόπεδα αιχμαλώτων και, τέλος, υπέμεινε την ακατανόητη και παράλογη αδικία αυτού που έπρεπε να ερμηνεύσει ως θέλημα των θεών.

Ο Όμηρος, αν εξαιρέσει κανείς τις τρεις σύντομες αναφορές του στο θέμα του Δούρειου Ίππου (η ιστορία ήταν προφανώς γνωστή)², δεν μας λέει τίποτε για τη λεηλασία της Τροίας, αφού στην αρχή της *Οδύσσειας* η Τροία έχει ήδη πέσει και οι Έλληνες έχουν πάρει τον δρόμο της επιστροφής στις πατρίδες τους. Η *Μικρά Ιλιάς* (Ilias Parva) του Λέσχη και η *Ιλίου Πέρσις* (Iliupersis) του Αρκτίνου είναι γνωστές μόνον από τις λιτές περιλήψεις που διασώθηκαν από τον Πρόκλο [2ος αι. μ.Χ.], καθώς και από σκόρπιες αναφορές στα αρχαία Σχόλια, στον Πausανία και άλλους συγγραφείς³. Η *Ιλίου Πέρσις* του Στησίχορου δεν είναι τίποτε παραπάνω από ένα όνομα, έστω κι αν είναι δυνατή κάποια αποκατάστασή της από αποσπάσματα και από την *Tabula Iliaca*, ένα ανάγλυφο του 1ου αι. μ.Χ., που βρέθηκε στις Bovillae⁴.

Η ελληνική τραγωδία προσφέρει κάποιες αξιοσημείωτες ματιές στη διαπραγή της Τροίας, κυρίως η *Εκάβη* και οι *Τρωάδες* [του Ευριπίδη], αλλά τα έργα του Σοφοκλή με θέμα τον τρωικό κύκλο –*Λαιοκόων*, *Σίνων* και άλλα– δυστυχώς χάθηκαν σχεδόν ολοκληρωτικά. Οι πρώτες ελληνικές αφηγήσεις που διαθέτουμε

2. *Οδ.* 4. 265 κεξξ., 8. 492 κεξξ., 11. 523 κεξξ.

3. Βλ. OCT Homer, τόμ. v, σ. 106 κεξξ., 127 κεξξ.

4. Βλ. M. Paulcke, *De tabula Iliaca quaestiones Stesichoreae*: F. Bömer, *Rom und Troia*, σ. 17, 27, πίν. 2· K. Weitzmann, *Ancient Book Illumination*, σ. 49, εικ. xxiv (πρβ. Βιβλιογραφία, παρακάτω). Για μια προσεκτική άποψη περί του πραγματικού Στησιχόρειου στοιχείου στην *Tabula* βλ. C. M. Bowra, *Αρχαία Λυρική Ποίηση*, εκδ. MIET, σ. 127 κεξξ. και πρβ. A. Momigliano, *JRS* 35, 1945, 100.

για την άλωση της Τροίας είναι τα ποιήματα του Κόιντου Σμυρναίου και του Τρυφιόδωρου⁵ (4ος ή 5ος αι. μ.Χ.), τα οποία ωστόσο δεν είναι παρά λογοτεχνικές ασκήσεις τις οποίες συνέθεσαν επίγονοι. Έτσι, ο Βεργίλιος είναι ουσιαστικά η πιο πρόωμη και πλήρης πηγή των γεγονότων, για τα οποία πρώτοι μίλησαν ο Λέσχης και ο Αρκτίνος, και, επομένως, τα καθέκαστα της άλωσης της Τροίας από τους Έλληνες τα πληροφορούμαστε από έναν Ρωμαίο ποιητή, ο οποίος στην αφήγησή του χρησιμοποιεί έναν αυτόπτη μάρτυρα, έναν Τρωαδίτη που επέζησε της καταστροφής, ακριβώς όπως ο Αγγελιοφόρος στους *Πέρσες* του Αισχύλου αφηγείται τη συμφορά της Σαλαμίνας. Το Β' Βιβλίο της *Αινειάδας* είναι –θα έλεγε κανείς– η λογοτεχνική εκδοχή των πολλών εικαστικών αναπαραστάσεων της άλωσης, τις οποίες φιλοτέχνησαν μεγάλοι Έλληνες αγγειογράφοι, και οι οποίες με τη σειρά τους διαφωτίζουν και ερμηνεύουν τον Βεργίλιο. Θα ήταν χρήσιμο να στραφούμε στον Πausανία (10. 25 κεξξ.) και να εξετάσουμε την περιγραφή του ζωγραφικού αριστουργήματος του Πολυγνώτου στη Λέσχη των Δελφών⁶: εδώ βρίσκονται οι άνθρωποι της Τροίας του Βεργιλίου, εδώ και αυτοί που τους ενίκησαν.

Το Β' Βιβλίο έχει μια αριστοκρατική απλότητα στον σχεδιασμό, την οποία κανείς άλλος δεν συνέλαβε τόσο καθαρά όσο ο νεαρός Αυγουστίνος, ο οποίος αργότερα στις εξομολογήσεις του αναφέρει ότι συχνά έπιανε το αγορίστικο μυαλό του να εκπρέπεται από την *odiosa cantio* του αριθμητικού του άβακα κολλώντας στη φράση *equus ligneus plenus armatis, et Troiae incendium, atque ipsius umbra Creusae*⁷. Ως βιβλίο, είναι έξοχα σχεδιασμένο και ισορρο-

5. Για τη σχέση αυτών των ποιητών με τον Βεργίλιο βλ. F. Vian, *Recherches sur les Posthomeric de Quintus de Smyrne*, Paris 1959, σ. 95 κεξξ. με εξαντλητική βιβλιογραφία, καθώς και την μελέτη του R. Heinze, *Virgils epische Technik*, σ. 63 κεξξ.

6. Βλ. C. Robert, *Die Illupersis des Polygnot*.

7. *Conf.* 1. 13.

πημένο. Σχεδόν το ένα τρίτο καταλαμβάνει η ιστορία του Δούρειου Ίππου, λίγο περισσότερο από το ένα τρίτο η περιγραφή της μάχης στη φλεγόμενη Τροία, και λίγο λιγότερο από το ένα τρίτο το οικογενειακό φινάλε. Κάθε ένα από αυτά τα τρία μέρη έχει τη δική του εσωτερική δομή: το πρώτο περιέχει τις δύο, σχετικές μεταξύ τους, ιστορίες του Σίνωνα και του Λαοκόοντα, δομημένες με συμμετρία ανάλογη με αυτήν του επεισοδίου του Αρισταίου στο 4ο βιβλίο των *Γεωργικών*: στο δεύτερο μέρος είναι η εμφάνιση του φάσματος του Έκτορα στον Αινεία, η περιπέτεια του Κόροιβου και οι πικρές συνέπειές της, η επίθεση στο παλάτι και η δολοφονία του Πριάμου: στο τρίτο έχουμε το επεισόδιο της Ελένης, τις αποκαλύψεις της Αφροδίτης στον Αινεία και το μυστήριο του χαμού της Κρέουσας. Ο Σαίξπηρ παρουσιάζει τον Άμλετ να θυμάται ότι είδε “ένα έξοχο και εύπεπτο θεατρικό έργο”, από το οποίο “του άρεσε κυρίως ένας λόγος, η αφήγηση του Αινεία στη Διδώ”. Ο Άμλετ μπορεί κάλλιστα να μιλούσε για το Β' Βιβλίο, στο οποίο όλα είναι τόσο περιέργως “εύπεπτα”.

Το βιβλίο αυτό ήταν (κατά τη συνήθη ερμηνεία) ένα από τα τρία βιβλία της *Αινειάδας*, τα οποία διάλεξε ο ίδιος ο Βεργίλιος για να τα απαγγείλει ενώπιον του Αυγούστου το 23 π.Χ.⁸ Ακόμα κι αν έχουν έτσι τα πράγματα, υπάρχουν ωστόσο αρκετές ενδείξεις ότι ο ποιητής δεν πρόλαβε να δώσει στο βιβλίο αυτό την τελική του μορφή, αφού περιέχει δέκα ημιτελείς στίχους, περισσότερους από οποιοδήποτε άλλο βιβλίο⁹. Τους περισσότερους από αυτούς προφανώς τους άφησε έτσι, μέχρι να εμπνευστεί το σωστό συμπλήρωμά τους, και επομένως δεν μπορούμε να συναγάγουμε από αυτούς τίποτε περισσότερο. Αλλά στον στ. 468 φαίνεται καθαρά ότι λείπει ένας μεταβατικός στίχος (ή στίχοι), ενώ κι άλλες λεπτομέρειες στην ίδια παράγραφο δείχνουν ότι δεν έγινε

8. *Vita Donati*, 32.

9. Βλ. σχόλ. στ. 66.

ποτέ η τελική αναθεώρηση του βιβλίου¹⁰. Δύο άλλοι ημιτελείς σίχοι (614 και 623) απαντούν προς το τέλος της σκηνης με την Αφροδίτη και η εγγύτητά τους αυξάνει την πιθανότητα ότι η σκηνή αυτή αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη, η οποία δεν κατέστη δυνατόν να ενσωματωθεί πλήρως στα συμφραζόμενα¹¹. Επιπλέον, το ίδιο χωρίο έρχεται αμέσως μετά το επεισόδιο της Ελένης, το οποίο είναι κάτι παραπάνω από ημιτελές, σχεδόν ένα προσχέδιο του Βεργιλίου¹².

Η έξοχη αμεσότητα και ευθύτητα της αφήγησης του Βεργιλίου είναι από τα πιο αξιοσημείωτα στοιχεία, αν αναλογιστούμε ότι ο ποιητής είχε ενώπιόν του μια πληθώρα παραδόσεων, από τις οποίες μπορούσε να αντλήσει, αλλά είχε συγχρόνως και μια ποικιλία μορφών που είχε λάβει το θέμα του. Γιατί εκτός από τον επικό κύκλο, τον Σηησίχορο και τους Έλληνες τραγικούς, υπήρχαν και ιστορικοί όπως ο Τίμαιος και ο Ελλάνικος, υπήρχαν ελληνιστικοί ποιητές όπως ο Ευφορίων, υπήρχαν Ρωμαίοι δραματουργοί, αλλά και ο Βάρρων, οι οποίοι είχαν εντάξει στο έργο τους κάποιο μέρος ή μέρη του Τρωικού μύθου, είτε απλώς ως ποίηση είτε από την οπτική γωνία του αρχαιοδίφη· η γνώση μας όμως για το έργο τους περιορίζεται απλώς σε αποσπάσματα ή σε νύξεις σχολιαστών, κυρίως του Σέρβιου¹³. Επίσης πολλά από τα θέματα αυτής της παράδοσης αφορούσαν τα κύρια θέματα αυτού του Βιβλίου: τον δούρειο ίππο, τον Λαοκόοντα, τον θάνατο του Πριάμου, την αναχώρηση από την Τροία. Άλλα πάλι αφορούσαν θέματα που ο Βεργίλιος τα μνημονεύει μόνον περιστασιακά, όπως

---

10. Βλ. σχολ. στ. 453 κεξξ.

11. Βλ. τα εισαγωγικά σχολ. στους στ. 567-88 και 589-623 και σχολ. στ. 632. Επίσης παρακάτω σ. 31.

12. Για το επίμαχο αυτό πρόβλημα βλ. εισαγωγικό σχολ. στους στ. 567-88.

13. Εκτενείς πληροφορίες για τον τρόπο που ο Ελλάνικος χειρίζεται την αναχώρηση του Αινεία από την Τροία προσφέρει ο σύγχρονος του Βεργιλίου, Διούσιος ο Αλικαρνασσεάς (*Ρωμ. Αρχ.* 1. 46 κεξξ.).

την ιστορία του Παλαμήδη, το Παλλάδιο, τον βιασμό της Κασσάνδρας από τον Αίαντα, τον μύθο του Αγκίστη και της Αφροδίτης. Ο Βεργίλιος θα μπορούσε πολύ εύκολα να χαθεί μέσα στις λεπτομέρειες ή να μπει στον πειρασμό των παρεκβάσεων. Αυτός όμως κρατήθηκε αταλάντευτος στα κύρια θέματα δείχνοντας υποδειγματική κρίση. Οι κίνδυνοι που ελλοχεύαν μπορούν εύκολα να γίνουν κατανοητοί, αν ρίξουμε μια ματιά στο 12ο και το 13ο βιβλίο του Κόιντου Σμυρναίου*, που στην ουσία καλύπτουν το ίδιο πεδίο με τον Βεργίλιο.

Στον Βεργίλιο όμως μπορούμε συχνά να διακρίνουμε μια ανεξάρτητη επιλογή υλικού. Επομένως, για την πλοκή του, ήταν βασικό να υιοθετήσει την παράδοση που ακολούθησαν ο Τίμαιος και ο Ελλάνικος, σύμφωνα με την οποία ο Αινείας μένει στην Τροία ως το τέλος της πτώσης της. Απέρριψε την εκδοχή του Σοφοκλή, κατά την οποία ο Αινείας εγκαταλείπει την Τροία, πριν την λεηλατήσουν οι Έλληνες, προειδοποιημένος από τον οϊωνό των φιδιών που φονεύουν τον Λαοκόοντα¹⁴. Δεν ακολουθεί επίσης τη συνηθισμένη παράδοση ότι οι Έλληνες πυρπόλησαν την Τροία, μόνον λίγο πριν αποπλεύσουν. Αντί αυτών, και με καταπληκτικό ρεαλισμό, μετατρέπει τις φλόγες της καιόμενης πόλης σε καμβά, πάνω στον οποίο εκτυλίσσεται όλη η δράση από την αρχή¹⁵. Κάνει τον θάνατο του Πριάμου αποκορύφωμα των εχθροπραξιών στην πόλη, και αμέσως μετά ακολουθεί η κατάρρευση της Τροίας μέσα στις φλόγες, αντί να πραγματοποιηθεί τον θάνατο του βασιλιά ως ένα συμβάν μέσα στη γενική σφαγή¹⁶. Στον χειρισμό του μύθου του Λαοκόοντα –ενός από τους πιο πολύπλοκους μύθους

* ΣτΜ.: καλύτερα βλ. βιβλία 11-14, *Τὰ μεθ' Ὀμηρον*.

14. Βλ. Pearson, *The Fragments of Sophocles*, ii, σ. 38 κεξξ.

15. Πρβ. Ευριπ. *Τρωάδ.* 1260 και την παραμονή σε ζεστά καταλύματα στον Αισχ. *Αγ.* 336. Βλ. Heinze, *Virgils epische Technik*, σ. 27 (αλλά δεν πιστώνει ως πρωτότυπη την ιδέα του Βεργιλίου).

16. Για μία καλή πραγματέυση βλ. Heinze, σ. 39 κεξξ.

που συνδέονται με το τέλος της Τροίας– συνδύασε την καλλιτεχνική ευρηματικότητα με την προσωπική του διακριτικότητα στην επιλογή¹⁷. Ο ρόλος που αποδίδει στην Κασσάνδρα είναι τελειώς δικός του¹⁸. Η προθυμία του να αγνοήσει μια γνωστή λεπτομέρεια του μύθου, εκεί όπου δεν θέλει να κάνει παρέκβαση, φαίνεται από το ότι παραλείπει οποιαδήποτε αναφορά στον θάνατο του Αστυάνακτα. Αναφέρεται στο παιδί μόνον μία φορά, με αξιομνημόνευτο τρόπο, αλλά συμπτωματικά (στ. 457), ενώ σε προγενέστερους συγγραφείς¹⁹ ο θάνατος του μικρού παρουσιάζεται ως ένα από τα πιο βάνουσα περιστατικά του τρωικού μύθου, και στις αγγειογραφίες συνδέεται με τον φόνο του Πριάμου. Έτσι, στο κύπελλο του Βρύγου στο Λούβρο ο Νεοπτόλεμος εκσφενδονίζει το νεκρό σώμα του παιδιού πάνω στον Πρίαμο, ενώ στην υδρία του Vivenzio ο Πρίαμος κρατά το αδύναμο πτώμα πάνω στα γόνατά του²⁰. Ίσως όμως η μοναδικότητα του Βεργιλίου να φαίνεται περισσότερο απ' όλα στον τρόπο που χειρίστηκε το θέμα του Αινεία και της Κρέουσας.

Στο Βιβλίο αυτό ο Αινείας δεν είναι ένας ήρωας με “αποστολή”. Είναι ένας γενναίος αλλά αμήχανος άνδρας, ο οποίος μάλιστα συχνά υποφέρει εξ αιτίας των λαθών του. Για περισσότερο από ένα τέταρτο της αφήγησης δεν μας λέει τίποτε για τον εαυτό του. Η πρώτη άμεση αναφορά στον ίδιο είναι όταν μας λέει ότι κοιμόταν, την ώρα που οι Έλληνες μπήκαν στην Τροία. Πριν απ' αυτό πρέπει να υποθέσουμε ότι κι αυτός εξαπατήθηκε από τον δούρειο ίππο, όπως και όλοι οι άλλοι: άρα ούτε μεγάλος και σοφός αρχηγός υπήρξε ούτε και σε επαγρύπνηση, δηλ. ήταν ένας

17. Βλ. εισαγωγικό σχόλ. στ. 199-227.

18. Βλ. σχόλ. στ. 246.

19. Για μια σύντομη περίληψη των αναφορών βλ. Frazer, σχόλια στον Απολλόδωρο, *Επιτ.* 5. 23 (έκδ. Loeb), και επίσης Robert, *Die griechische Heldensage*, σ. 1259 κεξ.

20. Βλ. εισαγωγικό σχόλ. στους στ. 506-58.

απλός και ανυποψίαστος άνθρωπος, όσο και ο κάθε απλός πολίτης της Τροίας. Στον ύπνο του, μέσα σε όραμα, έρχεται ο Έκτορας και τον διατάζει να εγκαταλείψει την Τροία και να πλεύσει τις θάλασσες παίρνοντας μαζί του τους Εφέστιους θεούς. Ξυπνά και δεν σκέφτεται καθόλου το όραμα. Μένει κατάπληκτος από το γεγονός ότι οι Έλληνες πραγματοποίησαν το τέχνασμά τους. Δεν έχει κάποιο σαφές σχέδιο, παρά μόνον μια βίαιη παρόρμηση να ριχτεί στη μάχη και να πεθάνει. Αναλαμβάνει μια απέλπιδα προσπάθεια, που όμως έχει ως αποτέλεσμα να σκοτωθούν όλοι οι σύντροφοί του (μερικοί μάλιστα από τρωαδίτικα όπλα, γιατί τους νόμισαν για Έλληνες), ενώ ο ίδιος, χωρίς να πιστεύει στα μάτια του, επιβιώνει. Προσπαθεί να βοηθήσει τους υπερασπιστές του παλατιού, και το μόνο που καταφέρει είναι να γίνει μάρτυρας της δολοφονίας του βασιλιά Πριάμου, χωρίς να μπορεί να αντιδράσει. Εν τέλει σκέφτεται και την οικογένειά του, αλλά κι αυτούς τους ξεχνά μέσα σε μια βίαιη παρόρμηση να σκοτώσει την Ελένη: και πρέπει να επέμβει η μητέρα του, η θεά Αφροδίτη, για να του υπενθυμίσει το χρέος του προς την οικογένεια και να τον προειδοποιήσει εκ νέου ότι πρέπει να εγκαταλείψει την Τροία. Ο πατέρας του στην αρχή αρνείται να σωθεί, οπότε κι αυτός θυμωμένος και χλευάζοντας τη μητέρα του, δοκιμάζει ξανά να ριχτεί στη μάχη, αλλά τον σταματά η σύζυγός του. Ο γιος του Ασκάnios γίνεται φορέας ενός μυστηριώδους και τρομακτικού οιωνού. Ο πατέρας του, αφού ερμηνεύσει τον οιωνό, είναι πλέον έτοιμος να κάνει το θέλημα των θεών και να εγκαταλείψει την Τροία: ολόκληρη η κατάσταση τώρα αλλάζει, αλλά όχι από κάποια επιδεξιότητα ή σύνεση του Αινεία. Οργανώνει για μια στιγμή ένα ψυχραίμο σχέδιο δράσης, αλλά το αποτέλεσμα είναι να χάσει τη γυναίκα του [Κρέουσα] μέσα σε μια ανεξήγητη παραζάλη: *nescio quod trepido male numen amicum/confusam eripuit mentem*- μια διαμαρτυρία της δύστηνης και πολύπαθης ψυχής του. Το φάσμα της γυναίκας του όμως έρχεται να τον καθησυχάσει

λέγοντάς του, κι αυτή με τη σειρά της, πως πρέπει να διασχίσει τις θάλασσες και να φθάσει σε μια χώρα μακρινή, προσθέτοντας τώρα αυτό που ο ίδιος δεν είχε μάθει από τις δύο προηγούμενες ειδοποιήσεις, ότι αυτή η χώρα επρόκειτο να γίνει η νέα του πατρίδα. Αλλά ο ίδιος μόλις και μετά βίας αντιλαμβάνεται τα λόγια της Κρέουσας, οπότε σχεδόν μηχανικά και μέσα σε βαριά θλίψη ξεκινά τη μακρά πορεία του προς την Ιταλία. Προς μεγάλη του έκπληξη γίνεται αρχηγός ανθρώπων, οι οποίοι προσβλέπουν σ' αυτόν, εξαρτώνται απ' αυτόν. Έτσι, επί τέλους, μαθαίνει την υπευθυνότητα.

Ο Βεργίλιος θα μπορούσε να ακολουθήσει μια πολύ διαφορετική παράδοση. Ο Ελλάνικος, όπως αναφέρει ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεάς²¹, περιγράφει την επιτυχή αντίσταση του Αινεία στην ακρόπολη (*ακx*), μέχρις ότου συγκεντρωθούν εκεί αρκετοί Τρώες και ματαιώσουν το σχέδιο των Ελλήνων για σφαγή του πληθυσμού. Μετά απ' αυτό, λέει ο Διονύσιος, ο Αινείας αποφάσισε την εκκένωση της Τροίας: πρώτα, με συνοδεία στρατιωτών, στέλνει προς το βουνό Ίδη όλους αυτούς που χρειάζονταν χρόνο για να καταφύγουν σε κάποιο ασφαλές μέρος, ενώ ο ίδιος αντιστέκεται μαχόμενος για να καλύψει τη αποχώρησή τους· δεν εγκαταλείπει την ακρόπολη, παρά μόνον όταν ο Νεοπτόλεμος έχει ήδη παραβιάσει τις πύλες, οπότε φεύγει συντεταγμένα, έχοντας μαζί του την οικογένεια και τους Εφέστιους θεούς. Μαζί με την ομάδα που προπορευόταν, καταλαμβάνει μια οχυρή θέση στο βουνό, όπου καταφθάνουν και ενώνονται μαζί του κι άλλοι άνθρωποι από διάφορες πόλεις της Τρωάδας. Έτσι σχηματίζεται ένα αρκετά ισχυρό αμυντικό σώμα, που στον κατάλληλο χρόνο μπορεί να διαπραγματευθεί με τους Έλληνες από θέση ισχύος. Επιτυγχάνεται συμφωνία, και οι Τρώες θα παραδώσουν σταδιακά τα οχυρά τους, με την υποχρέωση να εγκαταλείψουν την Τρωάδα μέσα σε ορι-

---

21. Ρομ. Αρχ. 1. 46 κέξξ.

σμένο χρονικό διάστημα, κρατώντας όμως τα τιμαλφή τους και εξασφαλίζοντας ασφαλή διέλευση²².

Εδώ λοιπόν έχουμε έναν Αινεία αποφασιστικό, ευρηματικό και δεινό στρατιωτικό ηγέτη, εκ διαμέτρου αντίθετον με τη διστακτική, απογοητευμένη και αβέβαιη φιγούρα του Βεργιλίου. Γιατί όμως ο ποιητής απέρριψε κάτι που θα μπορούσε να το χρησιμοποιήσει αποτελεσματικά για να τιμήσει τον Αινεία; Ο Heinze²³ πιστεύει ότι ήθελε να μειώσει τη σημασία της στρατιωτικής ήττας και να εμφανίσει την καταστροφή της Τροίας ως οφειλόμενη αποκλειστικά σε δόλο. Αυτή είναι μια υπερβολικά εύκολη εξήγηση και δεν λαμβάνει υπόψιν την εμφανή επιθυμία του Βεργιλίου να εμφανίζει τον Αινεία ακριβώς με αυτόν τον χαρακτήρα. Ο Βεργίλιος δεν ήθελε τον Αινεία σ' αυτό το στάδιο της αφήγησής του να έχει ηρωικό ανάστημα. Αυτό θα ερχόταν αργότερα. Εδώ πρέπει να δούμε έναν Αινεία που μαθαίνει σιγά σιγά να αυτοπειθαρχεί, και μάλιστα μέσα από την οδυνηρή διαδικασία της ήττας. Έχει όλους τους δισταγμούς, τις ανεπάρκειες και την ενδοσκόπηση που έχει κάθε απλός άνθρωπος²⁴. Δεν είναι ακόμη έτοιμος για το φορτίο που θα αναλάβει. Ο Αινείας του Βεργιλίου πρέπει να τοποθετηθεί μέσα στα συμφραζόμενα του κόσμου, όπου μεγάλωσε ο Βεργίλιος, μέσα σ' έναν κόσμο που χρειαζόταν την υπενθύμιση ότι η ταπεινότητα προετοιμάζει την υπευθυνότητα. Και υπάρχει και κάτι άλλο: πρέπει να διαβάσουμε και να θυ-

22. Μία εκδοχή γνωστή στον Βάρρωνα (schol. Veron. στην *Aen.* 2. 717) και προερχόμενη από τον Τίμαιο (Heinze, σ. 29) παρουσίαζε τον Αινεία να συνθηκολογεί στην ακρόπολη (*arx*) και τους Έλληνες να του εξασφαλίζουν πλοία και ασφαλή διέλευση από θαυμασμό για την *pietas* του, και για το ότι επέλεξε να σώσει τον πατέρα του κι όχι το χρυσάφι ή το ασήμι.

23. Στη σ. 31. Ο Heinze παραθέτει (σ. 10) το χωρίο του Val. Max. 7. 4 ext. 2 (για τις Cannae): *haec fuit Punica fortitudo dolis et insidiis et fallacia instructa, quae nunc certissima circumventae virtutis nostrae excusatio est, quoniam decepti magis quam victi sumus.*

24. Πρβ. C.M. Bowra, *From Virgil to Milton*, σ. 84 κεξ.

μόμαστε καλά το δεύτερο Βιβλίο, αν θέλουμε να κατανοήσουμε το Τέταρτο²⁵. Η Διδώ δεν δίνει την καρδιά της σε έναν λαμπρό στρατιώτη, αλλά σε έναν κουρασμένο και ηττημένο άνδρα που χρειάζεται παρηγοριά, σε έναν άνθρωπο που είναι αβέβαιος για τον εαυτό του και ο οποίος σε μια παροδική στιγμή ασφάλειας και ευτυχίας είναι έτοιμος να αφηγήσει τη μοίρα του, εναντίον της οποίας έχει διαμαρτυρηθεί πάνω από μία φορά. Ένα μέρος της δυστυχίας του Δ' Βιβλίου οφείλεται ακριβώς στο ότι ο Αινείας δεν έχει μάθει ακόμη πλήρως το μάθημα της αυτοπειθαρχίας.

Η Κρέουσα είναι μια ιδιαίτερα βεργιλιανή μορφή. Τόσο ο σχεδιασμός του ρόλου της στην ιστορία όσο και η επιλογή του ονόματός της ως συζύγου του Αινεία δείχνουν την ανεξαρτησία με την οποία ο ποιητής χρησιμοποίησε την παράδοση²⁶. Αρνείται το όνομα που χρησιμοποίησε ο Έννιος γι' αυτήν (Ευρυδίκη), αρνείται και τον μύθο που είχαν χρησιμοποίησει τόσο ο Ναίβιος όσο και πολλοί Έλληνες αγγειογράφοι, σύμφωνα με τον οποίο η σύζυγος επιζεί της καταστροφής και ακολουθεί τον Αινεία στην εξορία. Ο Βεργίλιος στη σύλληψή της προσθέτει όλη την προσωπική του ρωμαϊκή αίσθηση περί οικογενειακού καθήκοντος και στοργής. Παρόλο που η παρουσία της στο 2ο Βιβλίο περιορίζεται μόνον σε λίγα σύντομα χωρία, ο χαρακτήρας της ωστόσο εμφανίζεται δυνατός και σαφής: στηρίζει τον Αινεία, όταν ο πατέρας του αρνείται να εγκαταλείψει την Τροία· αυτή τον σταματά, όταν στην απελπισία του πάει να ξαναριχτεί στη μάχη, υπενθυμίζοντάς του πόσο πολύ τον χρειάζεται· γνωρίζει πολύ καλά πόσο εκείνος θα την χρειαστεί, όταν αυτή χάνεται από κοντά του. Η αρχαία ποίηση δεν έχει να επιδείξει πολλές σκηνές τρυφερότερες από αυτήν των στ. 679 κεξξ., όπου η Κρέουσα και ο Αινείας εμφανίζονται με τον μικρό τους γιο ανάμεσά τους, με το κεφάλι του

25. Πρβ. Warde Fowler, *Roman Essays and Interpretations*, Oxford 1920, σ. 184.

26. Για μια πλήρη πραγμάτευση βλ. σχολ. στ. 795.

παιδιού και τα πρόσωπά τους στο ίδιο επίπεδο, με τη μητέρα γονατιστή να κοιτάζει προς τα πάνω και τον πατέρα να σκύβει προς τα κάτω. Όταν ο Αινείας θα την χάσει, η θλίψη του και οι κατηγορίες εναντίον του εαυτού του μιλούν από μόνα τους: και για δική της χάρη, ελπίζοντας παρά πάσαν προσδοκίαν ότι θα τη βρει, ριψοκινδυνεύει τα πάντα και επιστρέφει στη φλεγόμενη Τροία να την αναζητήσει. Όταν η Κρέουσα, από τη μυστηριώδη και απόκοσμη ακτή, αποχαιρετά τον Αινεία της, εξακολουθεί να είναι η Ρωμαία σύζυγος και μητέρα που ανησυχεί για τα αγαπημένα της πρόσωπα, που πρέπει να τα αποχωριστεί για πάντα. Είναι τόσο Ρωμαία όσο και η Κορνηλία της τελευταίας ελεγείας του Προπερτίου ή η Τυρία της υπέροχης *laudatio*²⁷. Όταν, πολύ αργότερα (3. 339 κεξξ.), ο Αινείας στις περιπλανήσεις του συναντά όλως παραδόξως την Ανδρομάχη, εκείνη τον ρωτά με αγωνία για τον γιο του Ασκάνιο²⁸: *ecqua tamen puero est amissae cura parentis?* [ποιος φροντίζει τον μικρό τώρα που έχασε τη μητέρα του;] Η απάντηση, που εκεί αφήνεται να την υποθέσουμε, δίνεται πολύ αργότερα, όταν ο Ασκάνιος λέει στον Ευρύαλο²⁹, ότι αν εκείνος σκοτωθεί, αυτός (ο Ασκάνιος) θα παρηγορήσει την ορφανεμένη μάνα του φίλου του σαν να ήταν δική του: *namque erit ista mihi genetrix nomenque Creusae / solum defuerit* (9. 297 κεξ.). Δεν γνωρίζουμε ποια εικόνα βρήκε ο Βεργίλιος στην παράδοση για τη γυναίκα του Αινεία και μητέρα του Ασκάνιου. Είναι όμως πολύ πιθανό ότι η Κρέουσα δεν ήταν παρά μια σκιά της φιγούρα. Η μεταγενέστερη ελληνική επική ποίηση δεν την αναφέρει καθόλου. Για τον Βεργίλιο όμως έχει πρωταρχική σημασία: βάζει σ' αυτήν όλη του την τέχνη της αγάπης και την απεικονίζει ως παρουσία ζεστή και ζωντανή· δεν πρέπει ποτέ να την ξεχνάμε, όταν κρίνου-

27. *CIL* VI. 1527. Βλ. M. Durry, *Éloge funèbre d' une matrone romaine*, Paris, Les Belles Lettres, 1950.

28. Στο 3. 339 κεξξ.

29. Στο 9. 297.

με τη συμπεριφορά του Αινεία προς τη Διδώ ή της Διδώς προς τον Αινεία.

Δεν είναι δύσκολο να καταλάβουμε την ευαισθησία του Βεργιλίου στη σκιαγράφηση των υπόλοιπων χαρακτήρων του δράματος:

Ο Αγχίσις παρουσιάζεται να διαθέτει βαθιά επίγνωση των γηραιών του³⁰. Η σκέψη ότι θα αποχωριστεί το σπίτι, όπου έζησε μια ζωή, και ότι θα πάει σε μια χώρα ξένη, όπου τα μάτια του δεν πρόκειται να ξανατικρύνουν τα γνώριμα παλιά του μέρη, είναι τόσο δυσβάσταχτη, ώστε ακόμη κι ο θάνατος φαντάζει πολύ καλύτερος. Πρόκειται για ένα αναγνωρίσιμο οικογενειακό αδιέξοδο: ένας πατέρας που γνωρίζει ότι είναι βάρος στους δικούς του, αντιμέτωπος με έναν γιο που φέρεται αυταρχικά· και οι δύο έχουν ισχυρογνωμοσύνη και κανείς τους δεν μπορεί να καταλάβει πώς σκέφτεται ο άλλος. Ο Αγχίσις είναι έτοιμος να κάνει αυτό που θέλει ο γιος του, μόνον όταν καταλαβαίνει ότι δεν είναι πια *invisus divis*, οπότε η πίστη του ενισχύεται. Η συμφιλίωση πατέρα και γιου και η αποκατάσταση του κλίματος αμοιβαίας εμπιστοσύνης είναι ένα από τα πιο συγκινητικά σημεία αυτού του βιβλίου.

Ο μικρός Ίουλος δεν παρουσιάζεται μόνον μ' αυτόν τον αξέχαστο τρόπο να σφίγγει το χέρι του πατέρα του και να τρέχει μαζί του προσπαθώντας να προφτάσει τις μεγάλες δρασκελιές του. Γίνεται χωρίς να το καταλάβει και το όργανο, με το οποίο διαλύεται η ένταση ανάμεσα στον πατέρα του και τον παππού του.

Η Ανδρομάχη μνημονεύεται μόνον μία φορά, κι αυτό τυχαία, αλλά τόσο παραστατικά, όταν η νεαρή μητέρα παίρνει μαζί της τον μικρό της Αστυάνακτα, και χρησιμοποιώντας την πίσω είσοδο του παλατιού επισκέπτεται τα πεθερικά της, τον βασιλιά και τη βασίλισσα.

Ο στρατιώτης Κόροιβος είναι παρορμητικός, ρομαντικός και

---

30. Βλ. σχόλ. στ. 638, 640, 646, 649.

γενναίος· στην προσπάθειά του να σώσει την Κασσάνδρα, τη γυναίκα που αγαπά, από την ανόσια επιθυμία του εχθρού, εφαρμόζει ένα τέχνασμα, στο οποίο τελικά πέφτει ο ίδιος θύμα.

Η Κασσάνδρα δεν είναι μια μορφή φανατική, “δαιμονισμένη”, αλλά μια απλή αξιοθρήνητη γυναίκα που υποφέρει, τσακισμένη από την κτηνωδία του πολέμου.

Ο Λαιοκώων είναι άνδρας αποφασιστικός, όταν όλοι οι άλλοι γύρω του ταλαντεύονται, είναι απολύτως ασυμβίβαστος και σωματικά εύρωστος. Ακόμη και ο φρικτός θάνατός του, την ώρα που προσπαθεί να σώσει τους γιους του, είναι μια αγωνία πιο παρατεταμένη ακριβώς λόγω αυτής της δύναμής του.

Η Εκάβη και ο Πριάμος σκιαγραφούνται με τρυφερότητα: ο Πριάμος, τόσο γέρος και αβοήθητος, φορά με τρεμάμενα μέλη την πανοπλία του για να αντιμετωπίσει τον Πύρρο· η Εκάβη, συμπονετική και προστατευτική· και οι δύο δεν είναι παρά δυο γέροι άνθρωποι αντιμετώπι με τον θάνατο, και η σκέψη τους εκείνη τη στιγμή τρέχει ενστικτωδώς στη μνήμη του νεκρού και πολυαγαπημένου γιου τους, του Έκτορα. Τα εύθραυστα γεράματα του Πριάμου αντιπαρατίθενται επιδέξια με την νεανική θρασύτητα του Πύρρου, ο οποίος, ακμαίος σαν φίδι που ξύπνησε από τη χειμερία νάρκη, σκοτώνει βάνουσα, με έναν σαρκασμό στα χείλη, τον ανήμπορο γέροντα.

Ο Έλληνας Σίνων απεικονίζεται σε ένα αριστοτεχνικό πορτρέτο με τη μέγιστη δυνατή πληρότητα: είναι ο άνδρας, τον οποίο ο C. E. Montague αποκάλεσε “πρώτο των κατασκόπων”· μια έξοχα πειστική ψυχολογική μελέτη ενός διασπορέα ψευδών ειδήσεων, ο οποίος δουλεύει μεθοδικά εναντίον ανθρώπων έτοιμων να εξαπατηθούν³¹. Ο Σίνων είναι μια Ευριπίδεια μορφή, και ίσως εδώ ο Βεργίλιος να χρησιμοποίησε τον Οδυσσέα από τον χαμένο *Φιλοκτήτη* του Ευριπίδη, όπως παραδίδει ο Δίων Χρυσό-

31. Βλ. και *JRS* 49, 1959, 19 κξ.

στομος³². Ωστόσο, με βάση τον τρόπο που ο Σίνων χρησιμοποιεί τη λαθραία διείσδυση, τη μισή αλήθεια και την *miseratio*, σίγουρα αποτελεί μορφή που θα την κατανοούσε και ο Κικέρων. Η πραγμάτευση του Βεργιλίου όμως είναι εντελώς αυθεντική: κανείς από τους προγενεστέρους δεν φαίνεται να σκιαγράφησε τον Σίνωνα από την οπτική γωνία των Τρώων.

Η τέχνη του Βεργιλίου στην απόδοση των χαρακτήρων αυτού του Βιβλίου είναι αναμφισβήτητα διεισδυτική. Δεν πρόκειται για επιτηδευμένες κατασκευές. Όλα τα πρόσωπα έχουν ένα σκοπό και μια ρεαλιστική παρουσία, όπως και στον Όμηρο, ο οποίος *λίγα φροιμισάμενος εὐθὺς εἰσάγει ἄνδρα ἢ γυναῖκα ἢ ἄλλο τι ἤθος, καὶ οὐδέν ᾗθη ἄλλ' ἔχοντα ἦθη*³³. Αλλά πίσω από τους άνδρες και τις γυναίκες που δημιουργήσε, βρίσκεται ο ίδιος ο Βεργίλιος, ο οποίος ομιλεί μέσω αυτών και απευθύνεται στους συγχρόνους του. Τώρα που το ποίημα του Tennyson *Eis Βεργίλιον* (*To Virgil*) δεν είναι απαραίτητο να παρατίθεται αυτομάτως στα βεργιλιανά συμφραζόμενα, ίσως είναι επιτρεπτό να εκθειάσουμε την διεισδυτικότητά του: τίποτα σ' αυτό δεν είναι πιο οξυδερκές όσο η σύλληψη της βεργιλιανής θλίψης “για την αμφίβολη καταδίκη του ανθρώπινου γένους”. Σ' αυτό το Βιβλίο είναι παντού και επίμονα παρούσες τόσο αυτή η καταδίκη όσο και η αμφιβολία. Όσο περισσότερο διαβάζουμε το 2ο Βιβλίο και όσο πιο βαθιά το ανιχνεύουμε, άλλο τόσο βλέπουμε ότι αυτό το *dis aliter visum* εκφράζει ολοένα και λιγότερη πίστη και εγκαρτέρηση³⁴. Ο Λαοκόων, ο μόνος σοφός Τρωαδίτης, ικανός να προβλέψει την επικείμενη καταστροφή, φονεύεται με ειδεχθή τρόπο. Ο Κόροιβος αδυνατεί να σώσει την Κασσάνδρα από τον βιαστή της. Η Κρέου-

32. *Λόγ.* 59 (πρβ. H.J. Rose, *A Handbook of Greek Literature*, London 1954, σ. 169. Βλ. Heinze, σ. 9, καθώς και σχόλιό μου στον στ. 78).

33. Αριστοτ. *Περί Ποιητικής* 1460a.

34. Βλ. σχόλ. στ. 428.

σα χάνεται από τα μάτια του Αινεία, την ώρα που αυτός την χρειάζεται περισσότερο από ποτέ. Ο Πάνθος, ο σεπτός ιερέας του Απόλλωνα, σκοτώνεται. Σκοτώνεται ο Ριπέας, *iustissimus unus / qui fuit in Teucris et servantissimus aequi*. Η ιερότητα του βωμού δεν είναι ικανή να προστατεύσει τον Πριάμο. Η ασέβεια του Διομήδη και του Οδυσσέα προς την Αθηνά δεν τιμωρείται. Η αδιάντροπη προσποίηση του Σίνωνα ότι ο Ίππος είναι *religio* (= ανάθημα) επιτυγχάνει. Ο Σέρβιος, σχολιάζοντας τα λόγια του Πάνθου *ferus Iuppiter* (στ. 326), παρατηρεί ότι *summae necessitatis est cum etiam sacerdos in convicia ruit deorum* [= δείγμα έσχατης χρείας το ότι ακόμα και ένας ιερέας καταφεύγει σε ύβρεις]. Και πάλι, για τον θάνατο του Πριάμου πάνω στον βωμό (στ. 502), σημειώνει ότι *ostenditur latenter nihil prodesse religionem* [= πλαγίως καταδεικνύεται ότι η θρησκεία δεν τον βοήθησε καθόλου]. Ο Αινείας βρίσκεται συχνά σε σύγχυση εξ αιτίας της επέμβασης κάποιου πνεύματος (*numen*): ξεχνά να φροντίσει την Κρέουσα λόγω της επενέργειας ενός *male numen amicum* (στ. 735), και *numine divum* (στ. 336) οδηγείται μέσα στις φλόγες και μάχεται για την Τροία, δράση κατά την οποία οι άνδρες του παγιδεύονται και φονεύονται. Και όταν στην ίδια εκείνη δράση οι Τρώες μεταμφιέζονται φορώντας πανοπλίες ελληνικές, οδηγούνται τελικά στην καταστροφή σπρωγμένοι από κάποιο πνεύμα που τους είναι ξένο (στ. 396: *vadimus immixti Danaïis haud numine nostro*).

Το 2ο Βιβλίο είναι ένα κλιμακούμενο κατηγορώ, το οποίο φθάνει στο αποκορύφωμά του, όταν η Αφροδίτη, (μια θεά !), δείχνει στον γιο της τι κάνουν οι θεοί εις βάρος της Τροίας: την καταστροφή της δεν την προκαλεί κάποιο παράπτωμα θνητού, αλλά η *divum inclementia*, *divum / has evertit opes sternitque a culmine Troiam* (στ. 602 κξ.). Η επανάληψη του *divum* λειτουργεί σαν κάρφωμα μαχαριού. Κατά διαστήματα η Αφροδίτη απομακρύνει το νέφος που εμποδίζει την όραση του θνητού Αινεία και του δείχνει τους μεγάλους θεούς να ενεργούν εναντίον της Τροίας:

τον Ποσειδώνα, που κάποτε έχτισε τα τείχη της, τώρα να τα γκρεμίζει σε σκόνη και καπνό, την Ήρα να ενθαρρύνει τους Έλληνες στην έφοδο, την Παλλάδα, σκορπώντας τρόμο με την Γοργώνια ασπίδα της, να δρασκελίζει την ακρόπολη της Τροίας, τον ίδιο τον Δία να τους παροτρύνει. Το χωρίο καταλήγει απότομα: *apparent dirae facies inimicaeque Troiae / numina magna deum*. Είναι μια Αποκάλυψη από τον χώρο του φανταστικού: θεοί που κάνουν πράξεις σατανικές και καμαρώνουν το φρικτό τους έργο, σαν δαίμονες μιας μεσαιωνικής Συντέλειας του Κόσμου. Η ένταση αυτών των στίχων είναι αξιοπρόσεκτη, η κάθε λέξη είναι πειστική.

Όμως παρόλα αυτά, λίγα λεπτά αργότερα, ο Αινείας θα φθάσει στο σπίτι του ασφαλής, *ducente deo*³⁵. Ο Αγχίσις εκλιπαρεί τον Δία για ένα θεϊκό σημάδι, και παίρνει απάντηση, οπότε με απλοϊκή πίστη αναφωνεί προς τους θεούς της Τροίας: *vestrum hoc augurium, vestroque in numine Troia est*. Οπότε η αναχώρηση από την Τροία επικυρώνεται πλήρως και επισήμως με τη θεοσημία. Εδώ τουλάχιστον μπορεί να θεωρηθεί ότι ο Βεργίλιος προσφέρει κάποια απάντηση στα πολλά ερωτήματα αυτού του Βιβλίου: η απάντηση είναι η πίστη στην υπέρτατη λογική του θείου θελήματος και η προθυμία ανταπόκρισης στην *pietas*, όσο δύσκολο κι αν είναι να κατανοήσει κανείς για ποιο λόγο οι θεοί έκριναν αλλιώς (*dis aliter visum*). Όμως, πώς είναι δυνατόν να συμφιλιώσει κανείς αυτήν την απάντηση με την προηγηθείσα σκηνή; Πιστή υπακοή στη θεϊκή καθοδήγηση, όπως αυτή εκδηλώνεται μετά την Αποκάλυψη με τους δαίμονες, είναι τουλάχιστον παράλογη. Αναπόφευκτα βγαίνει το συμπέρασμα ότι η σκηνή με την Αφροδίτη ήταν μεταγενέστερη σκέψη³⁶ του ποιητή και ότι προς το τέλος της ζωής του ο Βεργίλιος βίωσε μια βαθύτατα ανησυχητική ένταση της ποιητικής του ενόρασης: “Τι μέγας στεναγμός! Πόσο περιλυ-

35. Στ. 632. Για το κείμενο βλ. το εκεί σχόλιο.

36. Βλ. επίσης παραρ. σ. 19.

πος η ψυχή μου”! Είναι σαν να είδε ξαφνικά, μέσα σε λάμψη, ότι η ανθρώπινη *pietas* (κεντρικός άξονας στη δομή της *Αινειάδας*) δεν προστατεύεται καθόλου από την αυθαίρετη ασπλαχνία των θεών, και δεν αναγνωρίζεται υποχρεωτικά από αυτούς. Πουθενά δεν μπορείς να στραφείς για να αποφύγεις την *divum inclementia*. Ίσως εδώ σ’ αυτούς τους περίφημους στίχους να βρίσκεται η απάντηση του Βεργιλίου, όταν δηλώνει προς τον Αύγουστο: *tanta incohata res est ut paene vitio mentis tantum opus ingressus mihi videretur*³⁷. Ίσως εδώ κυρίως να βρίσκεται η βαθύτερη αιτία της επιθυμίας του ποιητή να καταστραφεί η *Αινειάδα* του.

Για το 2ο Βιβλίο θα μπορούσε κάλλιστα να ισχύσει η άποψη του Macaulay για τον *Προμηθέα Δεσμώτη*: “ένα από τα μεγαλύτερα έργα που συνέθεσε ποτέ άνθρωπος”³⁸. Αν όμως το Βιβλίο αποτυπώνει όλη την αδυναμία και το αβοήθητο του ανθρώπου, εξίσου καλά προβάλλει και την αξιοπρέπειά του. Δίχως αυτό, βεβαίως και θα γνωρίζαμε κάτι από την ιστορία της Τροίας. Αλλά ακόμα και με την *Εκάβη* ή τις *Τρωάδες* του Ευριπίδη, η ιστορία αυτή χωρίς τον Βεργίλιο δεν θα είχε αποκτήσει τη θέση που είχε πάντοτε στην παγκόσμια λογοτεχνία, ενώ ο θησαυρός της αγγλικής λογοτεχνίας από τον Chaucer μέχρι τον Masfield³⁹ θα ήταν απείρως φτωχότερος. Είναι αλήθεια πως ο μεσαιωνικός θρύλος για την Τροία βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό σε άλλες παραδόσεις. Αλλά όταν ο ταξιδιώτης στέκεται σήμερα στην τοποθεσία της Τροίας, στο μυαλό του δεν έρχεται ούτε ο Δίκτυς από την Κρήτη

37. Macrobius, *Sat.* 1. 24. 11.

38. G.O. Trevelyan, *The Life and Letters of Lord Macaulay* (The World’s Classics, Oxford 1961), ii, σ. 449. Ο τρόπος ανάγνωσης των κλασικών από τον Macaulay αποτελεί μια συναρπαστική ιστορία και οι κρίσεις του είναι πολύ ενδιαφέρουσες (πρβ. Fraenkel, *Horace*, σ. 276 και 429). Κρίμα που δεν διατυπώνει ρητά τις απόψεις του για τον Βεργίλιο.

39. Βλ. “Odysseus Tells” στη συλλογή του Masfield, *The Bluebells and Other Verse*, London 1961, ένα πολύ ευρηματικό και συγκινητικό ποίημα.

ούτε ο Lydgate* ούτε ο Benoît de St. Maure*, παρά μόνον ο *equus ligneus plenus armatis, et Troiae incendium, atque ipsius umbra Creusae*. Ο Δούρειος Ίππος δεν χρειάστηκε παρά μία απλή αναφορά από τον Όμηρο για να γίνει αθάνατος. Αλλά ο Βεργίλιος ήταν αυτός που τον παρέστησε *instar montis* πάνω στην ακτή, με το δόρυ του Λαοκόοντα να πάλλεται στα πλευρά του· ο Βεργίλιος ήταν αυτός που τον έκανε να κινείται βαριά και τριζόντας προς την καρδιά της Τροίας, με τους Έλληνες να κατεβαίνουν γλιστρώντας σε σχοινιά μέσα από τα σπλάχνα του. Το σύμπλεγμα του Λαοκόοντα στο Βατικανό δεν χρειάστηκε καμιά συνοδεία μύθων για να εγείρει συνεχώς διστάμενες απόψεις στους ιστορικούς της τέχνης· αλλά χωρίς τον Βεργίλιο τα συμφραζόμενα του εικονιζόμενου πάθους των τριών προσώπων ίσως να ήταν λιγότερο σημαντικά, ενώ ο Lessing, ο Schiller και ο Goethe⁴⁰ θα είχαν στερηθεί πολλά από αυτά που τόσο βαθιά τους επηρέασαν. Μπορεί τα αρχαία νομίσματα και οι κομψές αγγειογραφίες να διεγείρουν το πνεύμα μας απεικονίζοντας τον Αινεία να εγκαταλείπει την Τροία με τον Αγχίση στους ώμους του· αλλά ο Βεργίλιος είναι αυτός που άκουσε και είδε τη σκηνή που διαδραματιζόταν μεταξύ γιου και πατέρα, όταν άρθηκε η σπαρακτική απόφαση της φυγής· ο Βεργίλιος είναι αυτός που μας παρουσίασε τον Αινεία να καλεί το όνομα της γυναίκας του μέσα στους αντίβους δρόμους της πυρπολημένης Τροίας· ο Βεργίλιος είναι αυτός που μετέφρασε τον παραδοσιακό μύθο μέσα από το πρίσμα των ανθρώπινων σχέσεων, οι οποίες γίνονται σαφέστερα παρά ποτέ κατανοητές, σήμερα στον βασιανισμένο κόσμο του εικοστού

* ΣτΜ. John Lydgate (περ. 1370-1451), Άγγλος ποιητής γνωστός για τα μακροσκελή αφηγηματικά του ποιήματα.

Benoît de St. Manre (12ος αι.), Γάλλος τροβαδούρος. Συνέθεσε το *Roman de Troie*, το οποίο αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για πολλούς μεταγενέστερους (π.χ. Chancer, Troilus and Criseyde).

40. Ποβ. H. T. Plüss, *Vergil und die epische Kunst*, Leipzig 1884, σ. 84 κεξξ.

αιώνα [αλλά δυστυχώς και εν έτει Κυρίου 2001!]. Και όλα αυτά, γιατί το 2ο Βιβλίο είναι κάτι παραπάνω από μια ποιητική αφήγηση για την μεγαλύτερη –ή τουλάχιστον την πιο γνωστή– καταστροφή που γνώρισε ποτέ ο κόσμος της αρχαίας Μεσογείου: είναι ένα έπος, αλλά με τραγική παγκοσμιότητα.